

שיר השירים.

י. ב ת ו ר י ם . מפני שפניני הענקים מחוברים ומסודרים על סדר ותכונה
X (נאמר עליהם תורים). - כ ח ר ו ז י ם . הם הענקים המחברים כאכנים
יקרות. (ולפעמים באה) אליה תמורת החיית, כמו וארוזים במרכולתך (יחזק'
כ"ז כ"ד). ומה קראו המשוררים הפנות של בתי השיר חרוזים, בעבור סדורם
על אותיות ידועות, וכדברי רז"ל (משנה כימ ב' א'): ,מחרות של דגים' לדגים
שהם קשורים ומחוברים בחוט אחד.

י. א ש כ ל ה כ פ ר . אמרו שהוא כאפור, ואין לכאפור אשכל. וראיתי בפרוש
' משחא דכופר (גמין כיט:) לרב שרירא ז"ל שהוא דהן אלחנא [אלכאפור]
בערבי, והפרוש הזה נכון כי אלחנא מן הבשמים ויש לו אשכול.

י. ר ה י ט ו - מ ר ז ב י ם ; ב ר ו ת י ם - ב ר ו ש י ם .

י. א. ח ב צ ל ת - נ ר ק י ם . ופרש רב האי גאון ז"ל בנרקים דגנינותא (בכרות מיג
נ) ואמר: הוא חבצלת השרון. ה ש ר ו ן - המישור. שושנת העמקים.
אמר רב יהודאי, סוסן בערבי.

י. ה. ר פ ד ו נ י . כמו סמכוני.

י. ט. מ צ י ן מ ן ה ח ר כ י ם . מן החלונות ותרגום בעד החלון (ברי' כ"ו ח')
מן חרכא.

י"א. ה ס ת ו . הוא החרף, ותרנוג וקיץ וחרף (כר' ת' כיב) וקטא וסיתוא.
י"ב. הזמיר . צפנאף הצפרים.

י"ג. ס מ ד ר . הוא פרח הנפן, ותרנוג ובסר נומל יהיה נצה (ישעי' יח ה')
ובסרא מיניה סמדר, ואם כן ענין סמדר ונצה אחר על דעת בעל התרנוג.
והוא תחלת מה שיוציא הכרם, והראיה על זה על שהוא תחלת מה שיוציא
שאמרה המשנה (ערלה א' ו'): ר' יוסי אומר הסמדר אסור מפני שהוא פרי.
וראיתי לנאון בפרוש מה שאמרה המשנה (ברייטא ביב ג' יח): המפסיד כרמו
של חברו סמדר רואים אותו כמה הוא יפה קודם לכן וכמה הוא יפה לאחר
מכן, אמר המפרש: כגון שהפסיד פירות נפנים ועודם סמדר, והוא קודם
לכוסר, שתחלת הוצאת הנפן פירותיה תוציא סמדר, וסמדר כיון שגדל
עשרים יום נעשה בוסר. וזה ראיה גדולה על סמדר, שסמדר הוא פרח
הכרם, ובלשון הערב פקאה. אמרו ויש לו ריח טוב, וכאשר אמרו העברים:
והנפנים סמדר נתנו ריח.

י"ד. ב ח נ ו י . נהפכה ההיא הנה ואין, כאשר נהפכה היא, שלהי אשר היא מן
שלו כל בוגדי בנד (ירמי' י"ב א') ואין במלת ושלו עולם (תהי' עיני י"ב).

ו' א ב ק ת ר ו כ ט . תערובת סממני הרובל.

א' ש ג ל ש ו . אפשר שיהיה ענינו השכימו כשחר. מ' הערבי שקורין לשחר
גלם [ניא: גלסת].

ב' כ ע ד ר ה ק צ ו ב ו ת . שוות במדה, בקומה ובשנים.

ג' כ ח ו ט ה ש נ י . תרנום פתיל תכלת (שמות כ"ח ל"ז) - חוטא דתכלתא.

ד' ל ט ל פ י ו ת . התיו הומרה מאלף, כי הוא נגזר מן תאלף (משלי כ"ב
כ"ה), ופרושו למודים, כלומר שכנה אותו בנין עליון שיהיה למוד לעוברי
דרכים; ועקרו אלפיות ע"מ תחתיות.

ה' ל כ כ ת י נ י ב א ח ת מ ע י נ י ך . מצאת את לבכי בחץ עיניך, ונאמר
במשנה (ע"ז ב' ג') עורות לבובים, ר"ל עורות בהמות שהיו מוציאין לבן
מתיים. וזה היה מנהג קצת האומות וכלכד (וביתור) הַיְנָיִם, שמוציאין לב הבהמה
מתיים, שהיו מבקעין חוה שלה ושולפין את הלב ומקריבין אותו לעבודה
זרה, לפי שמצאנו לרוב בדברי ימי היונים.

י"ב. ג ל נ ע ו ל . גל - שקת, וברבים גלות מים (יהושע ט"ז י"ט) ומקביל
למעין חתום (וכמו שיש בוץ וכזה כך יש גל וגלה). ומה שנאמר בתחלת
הפסוק גן נעול הוא ג"כ כמו גל נעול (הנוגין באה תמורת הלמיד) וכן מ"ש
לקמן ד' ט"ז מעין גנים, הוא כמו מעין גלים, כלומר מעין שהתעלות והמשאבות
יוצאות ממנו, ויהיה דומה למה שבא סמוך לו מאמרו כאר מים חיים. (בעיני
ר' יונה קשה לפרש מעין גנים כפשוטו, שאין בסמיכות זו חשיבות מיוחדת
למעין, ע' סה"ש 96 - המלאקט). גל נעול וכן גן נעול ומעין חתום. נעול
וחתום פירושו מלא. גם בל' ערב נופלת החתימה על הענין הזה.

כ' נ מ ל א ט ל . הביאו ר' יהודה (חיוג) בכלל הכפל, ואין לו ראיה מה
כי אם הדגשות במלת מַלְאֵם (זכר"י ח' ב'), אבל אין זו ראיה. מצינו בַּדְיָה
(משלי ח' י"ט) ואין לומר שהשרש הוא משלש אותיות דומות זו לזו. ויותר

מתקבל על הלב שהן כעלי שתי אותיות בלבד, אבל המשוררים אמרו בקבוצו (ברבים) טללים. - ר ס י ס י ל י ל ה . ענינו הזיוף ותרנום רביבים (ירמי' ג' ג') רסיסא. אבל והכה הבית הגדול רסיסים (עמוס ו' י"א) ענינו רציצה, ממה שאמרו במשנה (שבת ח' ה'): אם היה עבה או מרוסס.

ה"א. קווצותיו תללים. כלומר נתלו קצתם על קצתם.

י"ד. עשת שן. כוך השן והוא שן הפי, וכן שמנו עשתו (ירמי' ה' כ"ח).

ה'. הרהיבונני. חזקו חשקי ואמצוני עליו.

י"א. אבי הנחל. דשא הנחל, ומקום צמח הדשא נקרא גם כן אב, כמיש

עודנו באבו לא יקטף (איוב ח' י"ב), רצונו לומר: במקום צמחו. והערב אומרים

למקום מרעה אב, (וזה נמצא גם אצל ר' יהודה אבן קורייש, ע' יאהרבוך

II 216. המל"קט), כאשר אמרו לדשא אב, ויש מי שפרש באבי הנחל כפרי

הנחל, ודמיו ללשון הארמית, שתרנם ולא יתם פרוי (יהוקאל מ' י"ב) - ולא

יפסוק אביה. ומה שאמרנו בו יותר נראה בעבור אמרו: הפרחה הגפן הנצו

הרמונים (שהש' ו' י"א), ואלו היה כמו שאמרו שהוא פרי, לא היה דורש

הפרחה הגפן הנצו הרמונים.

ג'. אנן הסהר. תרנום והירח (בר' ל"ז ט') וסיהרא. והערב אומרים לירח

סאהור. - אל יחסר המזג, המסך, כמו מסכה יינה (משלי ט' ב'). -

סונה בשושנים. מל' המשנה (אבות א' א'): ועשו סיג לתורה-גדר ונבול.

ו'. ראשך. שער ראשך. מלך אסור ברה"ט. כאשר ספר

תלתי שעה באמרו: ורל' ראשך כארגמן (שם שם), דמה התלתיים

ההם למרובים שהמים נורים בהם נאמר שהמלך החושק אותך אסור אהבת

המרובים ההם, כלומר התלתיים ההם הוא מספר ימים בעיניו ואהבתו בהם

יחוק זה, כאמרו: מה יפית ומה נעמת אהבה בתענוגים (שם ז' ו'). ואם תרצה

לומר, והוא הראוי אצלי יותר בפרוש-אסור אהבת התכלים האלה, כלומר

התלתיים, אע"פ שאמתת המלה מרובים.

י"ד. הרוראים. בערבי לפאת. ואפשר שתהיה האליף נוספת בה, וברברי

הימים ב' ליה יג' בסירות וברודיב.

ד'. מה תעירו ומה תעוררו. המלה מה באה כאן להרחקת הדבר

כמו אל תעירו ולא תעוררו. וכן מה לנו חלק ברוד (מ"א ב' ט"ז) כמקום

אין לנו חלק, כאשר אמר ולא נחלה בכך ישי (וכך הוא גם בלשון הערב.

המל"קט), ולהפך מזה: מה תנידו לו שחולת אהבה אני (שהיש ה' ח') -

השבעתי אתכם שתעשו כך.

ה'. מתרפקת על דודה. כלומר מפיסתו, דומה ל' הערב מתרפקה

בחכיבהא. ואחרים אומרים שזוהי כמו מתנענעת בלי ראה, - תבלתך אמך.

ענין הריון.

ט'. נצור עליה לוח ארו. כלומר נעשה אתו למכצר לה.

רות.

יג. כי מר לי מאד מכס. כלומר בעבורכן ובנללכן.
 מ"ו. וגם שול תשלו לה. ענינו שללו ונבכו, והוא דומה למאמר הערב אסל, כלומר נבכו. היה מצוה אותם שינבכו מכל צבת וצבת מעט ואפשר גם כן שיהיה ענינו תשמטו, והוא דומה ללשון הערב שמכפילים הלשון על המתנה המועמטת. —
 הצבתים. האנודות, ממה שאמרה המשנה (ערוכין י' מ"ו): ר' יהודה אומר בצבת של עץ. נקראו כן בעבור שהם אונדים על הרבר ומחויקים בו, ותרנום ומלקחיה — וצבתהא.
 י"א. כי יודע כל שער עמי. כלומר כל יוצאי שער עמי או בואי.
 מ"ו. מי את בתי. הענין מה את בתי, כלומר מה היה לך. והראיה ע"ז ענותה מענה מה ולא מענה מי.

איכה.

ג. בין המצרים. בין הנבולים, והערב אומר לכל דבר שמכדיל בין שני דברים מצר. ובל' רבותינו (כ"ב כ"ו): אילן הסמוך לתוך המיצר.
 י"א. כי הייתי זוללה. הייתי נקלה ונכזה בעבור רעכוני ועניי, ודומה ל' רבותינו: דמי בשר בולר (ביק ק"ב). ואינו מלשון זולל וסובא (דברים כ"א כ').
 י"ג. וירדנה. שבר אותם, רוצה העצמות, כמיש התרגום על ומלכים ירד (ישעי' מ"א ב'): תבר.
 כ"ב. תקרא. עתיד במקום עבר. — כ"ו. מועד. ע"ד האמור באיכה א' מ"ו. —
 מנורר. כלומר קראת במנורתי ופחדותי מכל צד ככיום מועד, כלומר בעת אשר גורתה ויעדת. — אשר טפחתי ורכייתי. כלומר נשאתי בכפי, וכמוהו עוללי טפוחים (שם ב' כ'). ואפשר שיהיה דומה ללשון הערב שמפילים הטפוחה על ההפלטה (הלידה) והענין אשר ילדתים; וכמיש ותסג ולא תפליט (מיכה ו' י"ד), ופרוש אשר טפחתי ניכ על הענין הוה, והוא שדעתי נוטה אליו אשר ילדתים; והיה ממנו עוד עוללי טפוחים — צעירי הילדים. ודומה לזה וימיני טפחה שמים (ישעי' מ"ח י"ג), כלומר בראתים, ע"ד בטרם הרים ילדו (תה' צ' ב').
 י"א. דרכי סורר. הצמיח בהם קוצים, מל' סירים סכוכים (נחום א' י'). —
 ויפשהני. ענינו שסעני ובקעני. ותרנום וישסף (שיא מ"ו ל"ג) — ופשה, ובמשנה (שביעית ד' ו'): אילן שנפשה, ודומה ל' הערב בחלוף השיון בסיון והחייית בכיף.
 י"ח. נציחי. כחי ועזי. ויתכן לפרש תקותי, כמיש (שם) ותוחלתי מאת ה'. ועי באורו לשיא מ"ו כ"ט.
 ב'. המקלאים. א' במקום ה', כמו לא תסלה בכתם אופיר (איוב כ"ח מ"ו).

- ד. פורש אין להם. מלי' הלא פרום לרעב לחמך (ישעי' נ"ח ז'), אע"פ שכאן הוא בש"ן. ומוה ופרשו כאשר בסדר (מיכה ג' ג').
- ז. אדמו עצם מפנינים. הפנין הארום נקרא בלי' ערבי יאקות אחמר. - ספיר נזרתם. כאלו נחתכו מן הספיר לזכות וללבן.
- ח. חשך משחור תארם. פרשו בו הריו. ורכ שריא גאון זיל פירש כאבר או כשחור (שבת ק"ד:) שהוא העשן המתקבץ מן התנור, ודמה לו חשך משחור תארם. - צפד עורם על עצמם, על דרך דבקה עצמי לכשרי (תהי' ק"ב ו').
- י. יד'טיו, נעו עורים. גם העורים שאינם יודעים להזהר בנקיון גופם ומלבושם ונעל נפש הוא לנעת בהם, גם הם קוראים ליהודים: סורו טמא - נצו. מלשון נוצה וענינו עפו (כמו נעו).
- כ. נלכד בשחיתותם. כמו מלכודתם, כמיש: הציבו משחית אנשים ילכדו (ירמ' ה' כ"ו).
- ה. מצרים נתנו יד. נתינת יד היא הודאת המלכות והשמעות (להראות שהוא נכנע), וזה יהיה בנתינת היד. ומעין זה יש בלי' הערב. וברמיה נ' ט"ו: נתנה ידה - נמשכה ונכנעה.

קהלת.

- א. ה. שואף זורח. השמש מצפה להראות ולזרוח.
- ז. סובב סובב הולך הרוח. אמרו הולך וסובב אינו כי אם על השמש, כמו שאמר החכם עליו: הולך אל דרום וסובב אל צפון, וכאור זה, כי השמש כשתחול בראש המלה יהיה השווי על תקופת ניסן ואח"כ היא הולכת בצד צפון עד שתחול בראש המרטן, ואז יהיה ההפך הקיצי. וכאשר תחול בראש מאזנים יהיה השווי על תקופת תשרי. ואח"כ אוחות בהליכתה אל צד הדרום עד שתחול בראש הנדי, ויהיה אז ההפך הסתוי (של תקופת טבת). ואז הליכתה בפאת דרום ובפאת צפון רמו החכם באמרו: הולך אל דרום וסובב אל צפון סובב הולך הרוח, כלומר שהיא פעם אוחות אל הדרום ותלך הפאה ההיא בלה, כלומר שזורחת בכל יום ממנה, וכן יהיה בתקופת טבת. ופעם אוחות אל הצפון וזרח בכל יום ממנה וזה יהיה בקיץ. ואמרו על סביבותיו שב הרוח, ר"ל כשתשלים ההקפה תחל מן הנקודה אשר החלה ממנה בתחלה ואוחות בפאה ההיא עצמה וישוכו הזמנים כאשר היו מקוד ותום וקץ ותרה. ובהתחלת החכם באמרו: הולך אל דרום, ראיה על שתחלת הבריאה היתה בתקופת תשרי והשמש במאזנים.
- יג. לענות בו. ענינו השנחה (ע' ס' ה' הרש"ש 377).
- ב. א. אנסבה בשמחה. ופרושו לכה נא עד שאסתתר בשמחה (אנסכה מלי' כמ"ו והסתר כמו אשר יסך בהם, שמות ל"ה כ"ט), והמסכה הנסוכה (ישעי' כ"ה ז'), כלומר אתכסה מבני אדם בה. ואמרו ראה בטוב-מקור, והוא עטוף על

אמרו, בשמחה; לא על, אנסכה; כלומר, אסתתר כשמחה ובריאת הטוב, כלומר והנעה אל המטעמים והתענוגים, כי על הלשון הזה (ראה) מביאין אותה אל ההנעה, כמיש: וראה את ערותה והיא תראה ערותו (ויקרא כ' י"ד) וענינו ההנעה.

ב כ"ד. אין טוב באדם שיאכל ושתה. רוצה כי אם שיאכל וישתה (וע' קהלת ח' ט"ו).

כ"ה. כי מי יוכל ומי יחוש חוץ ממני. כלומר מי זה יוכל וימהר (מל' השתי ולא התמהמהתי, תה' קיי"ט) יותר ממני? כלומר, מי הוא אשר ירוץ להתענג ולהתעדן בנעימים שהוא יכול על זה יותר ממני? והי הענין יחוש ויחזק אחר, (מל' כי היה דבר המלך נחוק, שא כיא ט'), ובאלו אמר מי יאכל ומי יחוש חוש ממני, כלומר ימהר יותר ממני, או כאלו אמר ומי יחוק חוץ ממני. ובא הלשון משתנה (יחוש=חוק) והענין אחר.

ג ט"ו. מה שיהיה כבר הוא ואשר להיות כבר היה. המלה הזאת ממלות הטעמים, ואמרו, כבר הוא' אומר מחייב, כי מה שהיה מן הדברים שהוא היה בלי ספק ומה שיהיה היה בלי ספק, וכמוהו ושכח אני את המתים שכבר מתו (שם ד' ב') מה שהיה כבר נקרא שמו (שם ו' י') ועוד במקומות אחרים בקהלת (א' י'; ב' י"ב; ד' י'; ט' ז') הענין בהם כלם קיום הדבר אשר ידבר עליו ומציאותו. ופרוש כבר בערבי קר, ושתי המלות הללו כבר בערבי וקד בערבי הם לקיים הדבר ולהמציאו. וזה דעתי כאמרו: בשכבר הימים הבאים הכל נשכח (שם כ' ט"ז). והפרוש בעבור שהכל נשכח עם המשך הימים ר"ל החכם והכסיל. ובאור הלשון כאשר כבר וענין כאשר בעבור. ובמשנה חנינה א' ז': אין קורין מענת אלא למי שהיה מתוקן ונתעות כבר, כלומר עתה. ואע"פ שנשתנה הפרוש הזה במלה הזאת מהפרוש הראשון, הוא גם הנה לקיים הדבר ולהמציאו ולעמקו. הלא תראה כי מקיים הוא לו העוות בעת ההיא.

י"ח. לא ברם אלא הים. כלומר בעבור שכבר אותם וכתר בהם מכל הבריאות. חמה הוא החכם בראשונה על שאין יתרון לחכם על הכסיל כי שניהם עתידים למות, ועוד יותר הוא תמה כי אין יתרון לאדם על הבהמה ומקרה אחר ישיג את כולם; כי הכל הולך אל מקום אחד, הכל היה מן העפר והכל שב אל העפר (וע' בס' השרשים 76 שמאריך שם הרבה בענין הזה).

כ"א. קעושה היא למעשה. ההיא מן העושה היא הידיעה, כי כך הוא באמת, ואלו היה ספק או היתה ההיא פתחה, השארת הנפש אחר המות כתובה בדברי אביניל (שיא כיה כיט) ולהלן בקהלת י"ב ז'.

ד ב'. ערנה. מורכב מן ערהנה. וכן, ערן' (שם ד' ג')=ערהין.

ה ב'. כי בא החלום ברוב ענין. על ענינים רבים, כלומר על פנים רבים ודרכים רבים.

י', רכז אוכליה. צווי לרבים, כאשר הוא רבה צבאך (שופטים ט' כ"ט) צווי ליחיד, והוא מצוה במאמר הזה על הנדיבות והחסד.

ה יב, רעה חולה. נופלת, שוכנת. וכן חלה הרב בעריו (הושע י"א ו') וכן על ראש רשעים יחול (ירמי' כ"ג י"ט).

ך ואלו חיה אלף שנים. ואל"ו – הפרוש הקרוב אצל, שהוא כמו בארמית. את הכתוב לוא הקשבת למצותי (ישעי' מ"ח י"ח) מתרגם וינתן אלו אציתנא לפקודי. ואפשר שהוא משתי מלים אם לו שנתחברו יחד ונבלעה המים, ואפשר היה לומר במקום זה אם כלכר או לו כלכר, ודרך השפה היא לחבר שתי המלות ביחד.

ח. לה לך נגד החיים. הם העשירים.

ך יא, טובה חכמה עם נחלה. מה טובה החכמה כשהיא מתחברת לבעליה עם הממון, כי כשהיה כן יהיה כבוד בני אדם למי שיתחברו עמו יותר ויהיה נידולם לחכמתו יותר. ואחרי כן אמר: כי בצל החכמה בצל הכסף ויתרון דעת החכמה, אמר כן כבוד החכמה ככבוד הממון, אך היתרון לדעת ולחכמה כי החכמה תחיה בעליה. ופרשתי בצל-כבוד, אע"פ שפשטה צל, מפני שהיא מהמלות אשר שמשו בה בדרך השאלה והעברה כמיש: על כן באו בצל קורתי (בר' י"ט ח'), והחפץ בו: התכבדו בו; ונאמר עוד סר צלם מעליהם (במדבר י"ד ט'), כלומר סר נבדם.

כ. סתתי אני וכלבי. שעורו: סתתי אני כלבי, כמו ואמרתי אני כלבי (שם כ' ט"ו), ודברתי כלבי (שם), תרתי כלבי (שם כ' נ').

כ. והמה בקשו השבונו רבים. עצות מחודשות ומחשבות להוציא ידיעת הדברים הנעלמים מהם, הנסתרים מדעתם.

ך ט"ו-י. הענין הוא שהוא אומר ראיתי הרשעים על שני דרכים: יש מהם מי שממחרין עניו ומתו. ועליהם הוא אומר: ראיתי רשעים קבורים ובאן, ופרוש ובאו – נעלמו; ויש מהם שמאריכין לו, ועליהם אמר וישתכחו בעיר אשר כן עשו (מל' הארמית: וימצא הנביע, בר' מ"ד י"ב – ואשתכח כל"דא, ונאמר עוד והשתכח באחמא, עזרא ו' ב', וכאלו אמר וימצא בעיר) כלומר יש שמאריכין ימים מן הרשעים שעשו כמעשה הראשונים, שמהרו מותם וענשם, ואין ממחרין להם כאשר מהרו לראשונים. ופרוש כן הנה כמו כן אעשה לכם (כמדבר י"ז כ"ח). ואחר כן אמר אשר אין נעשה פתנם הרעה מהרה על כן מלא לב בני האדם בהם לעשות רע (קהלת ח' י"א). אומר מפני שלא חל העונש על קצת הרשעים על מעשה הרע מהרה כאשר חל על מי שקדם זכרם, תפסד אמונת בני האדם וימלאם לכם לעשות הרע (מלא – מל' אשר מלאו לבו, אסתר ז' ה'), מפני שהם סוברים כי מה שאירע לעם הזכרים מן הרעה והמות מהרה לא היה על דרך הענש אלא שהוא מקרה. מבלי כונה מהבורא לענשם. ומחוק זה הפרוש אמרו אחר זה: אשר חוטא עושה רע מאת ומאריך לו (קהלת ח' י"ב). ואפשר שיהיה, וישתכחו מענין שכח על דרך שהם מאריכים ימים, כאלו המות שכחם.

יז. בשש אשר יעמוס האדם. הדין בלמיד שתהיה מחוברת באשרי, כהתחברות הלמיד בשלמי הרעה הזאת (יונה א' ו') (במלת), מי, עד שיהיה על הרמיון הוה בשלאשרי בשוא תחת הלמיד, כעבור התחבר בשלי באשרי

כהתחברות ב,שלי ב,מי. והשיין ב,שלמי וב,שלאשרי יעמד במקום אשר, ו,אשרי טעמה בעבור, כמו אשר עשה דוד את הישר (מ'א מ'ו ה'), אשר עשתה מפלצת (שם מ'ו י"ג), כאשר את אשתו (בר' ל"ט ט'), והראיה שענין שיין בשלמי הרעה הזאת (היא במקום) אשר, אמרו: כאשר למי הרעה הזאת. (וינה א' ח'), כלומר בעבור כי מצאתנו הרעה הזאת. ופרוש בשל אשר יעמול האדם לבקש וכו'. הבטתי בכל בריאות הכורא, והנה בני האדם לא יוכלו לעמד על אמתת הויתם ולא יניעו עד תכליתם ואם הם חושבים בנפשם זה בעבור ארך יניעתם לחקור ולדרוש אינם מניעים אליו, ואם ישתדל הגדול שבחכמים לדעתו לא יוכל. על זה הוספתי בפרוש, ואם הם חושבים בנפשם זה כאשר ראוי לענין, ופרשתי החכם, הגדול שבחכמים עם (אע"פ) שאמרו החכם בסתם, מפני שהוא הראוי לענין. ודע כי למיד בשלמי ובאשר למי הן כמו למיד הן לצדק ימלך מלך (ישעי' ל"ב א'), ענינם, בעבורי כך וכך, ועל אדותי כך וכך, וענינה וענין השיין וענין, אשרי אחר. וזה ממה שנתקבל בו שני משרתים כהקבצם ב,מלפנים ולחיצוין (מ'א ו' כ"ט) אשר הוא כמו לפנימה ולחיצוין, וב,מלפנים' ונאמר צדיק (ישעי' מ'א כ"ו) וכוולתם הרבה. ואין טעם לה במליצה כי השיין ו,אשרי עומדים במקומה. וכן אומר כלמיד בשל אשר יעמול האדם, ופרושו בעבור אשר ינעו בני אדם בו נפשם מן החקירה.

ב. א נ י מ ל ש מ ו ר. שעורו אני מצוה, או אני אומר לך, או הדומה לו. ט"ו. והוא ילוננו בעמלו. פי' הלויית המת והפטר ממנו, כמו בל' הקדמונים ז"ל (ברכות י"ח): הרואה את המת ואינו מלודו.

א. זכובי מות וגו'. אומר כי הזכוב יפול בשמן הבשם הטוב יפסיד ריחו ויבאישו, וכאלו הוא מדבר ומכריו עליו בהפסדו, כאשר נאמר באשה רעה: צופניה צפן רוח ושמן ימינו יקרא (משלי כ"ו מ"ו) אומר, כי כאשר הוא רוצה להצניעה ולמנעה מלכת כמו שרוצה לעשות כן ברוח, ר"ל והו דבר שאי אפשר. וכאשר אינו יכול לצפון הרוח ולמנעה כן לא יוכל לצפנה ולמנעה, וכשמן אשר יש לו ריח אשר הוא קורא על עצמו בריחו, ואם יצפנו האדם ויסתירו כימינו. ואמרו זכובי מות וגו' הוא משל הביא על אמרו: וחוטא אחד יאכר טובה הרבה (שם ט' י"ח) דומה הפסדו הטובות להפסד הזכוב הנופל בשמן הטוב הרוקח בשמן ההוא ולהפסד המעט מן הסכלות הרבה מענין החכם היקר. ודע כי אמרו יקר, אע"פ שהוא נפרד בטעם (אתנחתא) ממה שלפניו הוא מחובר אליו בענין והוא תאר לשמן. וזכר מן מפסדי השמן הזכוב בלבד בעבור רוב רגילותם לנפול בו. ושעור מחכמה ומכבוד סכלות מעט להיות וינבל מאיש חכמה ומאיש כבוד סכלות מעט, כלומר יוריד גדולתו ויפחית מעלתו.

ב. ל כ ח כ מ ל י מ י נ ו. כלומר ששכלו נכון בידו וקל עמו. ד. מ ר פ א י נ י ח ח ט א י מ ג ד ו ל י מ. כלומר רפיון נחת וסכל (סכלנות) ימנעו האדם הרבה מן החטאים אשר בינו וכן בני האדם (וולתו), ואל"ף כאן תמורת היא.

ו. ועשירים בשפלי שבו. כלומר וחכמים בשפלי ישבו.
 ח. גומץ. תרגום אל הפחת הנדול (שיב יח י"ז) לנו קומצא בקיף, ותרגום
 יפול אל הפחת (ישעי' כד יח) לנו קומצא בכיף, ומוצא שלשתם אחר
 והוא החך.

י. וחיילים ינבר. ענין הפסוק הזה כענין הפסוק אשר לפניו: טובה חכמה
 מכלי קרב, וכאלו הוא מפרש אותו, ואעיף שאינו מחובר אליו, ופרשו כי
 ראה שהברול מתקנה כשאינו מושחו וירבו בו פנימות (וחילים ינבר – פרושו
 פנימות ירבה), ויתרון הכשר וישועה לחכמה, ר"ל כי החכמה יש לה מעלה
 יתרה על כלי הקרב, כמיש: טובה חכמה מכלי קרב, הוצרך לכאר לנו מה
 ישיג את כלי קרב מן הקלות, ואמר שכלי קרב הם נקחים ונפגמים, והחכמה
 אינה כן ולה יתרון עזר וישועה. וקלקל נגור מלשון נחשת קלף, ופרשתי
 אם – הן, כמו אם זכרתיך על יצועי (תהי' סיג ז').

י"ז. בן חורים. גדולי הארץ ושריה וכלי ערב ביאן. וענין המלה הזאת
 לבן, חורים מן חור, חור – בגבורה ולא בשתי. (שעוסקים) כנבורה –
 בממשלה, כנבורה כנפשותם וכבשם תאותם מהמאכלים המזיקים ומאכילה
 אחר אכילה מיראתם הפסד המאכל ומיעוט העכול... ורצה לומר ולא בשתי
 הפך הענין הזה כלומר הרבוי (בשתי משקים משכרים) כמה שתכאם אליו
 תאותם מהמאכלים המזיקים והמטעמים הרבים על דרך ההפלה כתאוות.
 ושבה מהם המעשה הזה, מפני שהוא מורה על שכלם הטוב והנהגתם הטובה,
 כי כאשר לא יטו אל מה שהביאה אליו תאותם כל שכן שלא יטו מדרך
 האמת והצדק בהנהגת ההמון.

י"ט. והכסף יענה את הכל. ימצא ויומין כל הקנינים הארציים.
 מלשון והארץ תענה את הרגן (הושע ב' כג).

נ. ביום שיועו שומר הבית. תרגום וינועו אמות הספים (ישעי'
 ו' ד) – וועי אילת ספיא.

ה. והחתים בדרך. הם השכרים והבקעים אשר בארץ הוא אומר
 על הזקנים שתשש כהם מן הזקנה שהם יראים לעלות במעלות (כמיש
 מנכזה יראו – כלומר יפחדו) וללכת במקום הבקעים וסדקים בדרך. –
 וינאץ השקד, דומה ל' הערב, האומר גם הלחם והבשר בסמך
 ופירושו יבש ונס מן הצמא ננב, והצדי אשר בוינאץ היא חמירת הסמך
 (עי' באירו לרברים ל' ז'). ופרוש השקד אצלי הקיים, כמו מקל שקד
 (ירמי' א' יא) ונזר מן כי שוקד אני על דברי (שם שם י"ב), ויהיה השקד
 כנוי על זכרות האדם, כאשר החנב כנוי על אשכיו על דרך הדמיון, ויהיה
 פירוש הלשון שייבש וינגב הזכר ויתדלדלו האשכים, כמו שיקרה חמיד בעת
 הזקנה, ואי אפשר לומר שהוא מלשון הנצו הרמונים (שהיש ב' י"ב) כי אין
 הנצה באה אלא עם הלחות והרטיבות, אבל ענינם הפך זה, הלא תראה מה
 שאמר עליהם: גם מנכזה יראו וחתחתים בדרך, כי הם הזקנים יראים מעלות
 אל מקום גבוה בעביר חלישותם ויובש גופם. – ונתפר האביונה.
 ויכמל הרצון (משרש אכה), והוא כנוי למשגל.

יב ו' אשר לא ירתק חבל הכסף. ירתק הוא מענין הכריתה, ויש בו קצת דמיון לדברי הערב, ר"ל לקריאתם לחלל שבין האצבעות כתק, ובין הכרת הדבר המחובר ובין החלל שבדבר דמיון (ע' סה"ש 489 השנה המעתיק ע"ז). - החפץ בחבל הכסף הוא אצ"ל חוט השדרה, כאשר החפץ בגלת הזהב הוא אצ"ל הגיד הצומח מן נכונות הכבר אשר יעלה אליו הדם מן הכבר, וממנו יחלק על כל הגוף, והערב קורין לו ותין, ומפני גדלו דמתו בגולה, שהיא כמו תעלה, ונקראת גלת הזהב, כלומר תעלת הזהב. ומפני שהדם הוא כענין הזהב. - ותרץ גלת הזהב. תשבר, כמו ותרץ את גלגלתו (שופטים ט"ז). וכן ונרוץ הגלגל (קהלת ש"ט). - ותשבר כד ע"ס המבוע. הוא אצ"ל שם מושאל לכיס המרה הדבק לכבר. והושאל לכבר ג"כ שם המבוע, מפני שהוא מבוע הדם, וזה הכיס הנוכח הוא המקביל המרה האדומה כשפלט אותה הכבר מן הדם (נ"א: מדם הכבר).

י"א כע"ל אספות. בע"ל תפילה והכנסה. אפשר שהא"ף באספות והבי"ת בכע"ל נוספות, ופרושו - כמשמרות נשועים עלי ספות על המשקופים, וע' באורו לרה"א כ"ז ט"ז.

י"ב הזהר עשות ספרים רבה - כמו מעשות, ולא מנע החכם הזה תבנות מן החכמות התוריות, המקרבות אל האלהים, ולא מוולתם מהחכמות המועילות, המושגות באמת, אבל מנע מהתעסק בספרים המביאים על דעת העוסקים בהם אל ידיעות ההתחלות והיסודות אשר חוקרים בהם על היות כריאת העולם העליון והעולם התחתון, כי הוא דבר שאין עומדים ממנו על האמת... והוא מפסיד התורה ומאכיד האמונה ומינע הנפש בלא תועלת... כאשר אמר: ולהג רבה יגיעת בשר... ואמרו, ויותר מהמה' הוא רומז על מה שקדם מאמרו דברי חכמים כדרכונות וגו' אומר כי הטוב שבדרכי חכמה שתשתרץ בעויבת יגיעת נפשך בבקש מה שלא תשיג אמתתו ולא תגיע אל תכליתו מן החכמות העליונות ושתמה אל היראה ואל עבודת האלהים ותדבק בתורה, ויתר' במקום הזה תאר.

אסתר.

א חור. צבע לבן, - כרפס. מבארים משי, ולי נראה שגם זה אחד מהצבעים כמו ותכלת שאחריה. אולי הוא צבע ירוק (*). - כה"ט. ב"ל ערב כלנט ודומה לשיש. - דר. פירשו בו מרמז. - וסחרת. בערבי פוקיפתא.

י"ד. פת שגן הכתב. טופס הכתב, וכארמית פרשגן אנרתא (עזרא ד' י"א), ותרגום משנה תורת משה (יהושע ח' ל"ב) ית פרשגן אורייתא דמשה.

י"א. שרביט הזהב. יש שיהיה הלשון הזה כארמית שוש כמיש בתרגום:

(* כודוע יש ורק שנקרא בשם כרפס (משנה שביעית ט"א. המ"ק ט).

ר יונה אבן ננאח

- בשונים (מ'א י"ב י"א) - בשרביטין. ואני אומר כי שרביט הזהב הוא שבט שתופסין אותו המלכים.
- ן ח' ו אשר נתן כתר מלכות בראשו. רוצה: וכתר מלכות אשר נתן בראשו.
- ך ח' מגנת הביתן. מהננה הפנימית.
- ח ח' כתב אשר נכתב. מכתב וכתב בא בלי עברי על הכתיבה ועל הספר כמו בלי ערבי כתאב.
- י ג' לכל זרעו. לכל בני משפחתו.

ד נ י א ר .

- א ח' מפת בני. פרושו בו לפתן. ואני אומר כי בן כמו מאכל, וכאלו אמר בפת מאכל המלך, ומה שמאמץ הפרוש הזה, עם מה שהוא נגלה לכל המורה באמת, כתבם (יחזקאל כ"ה ז') נתתיך לבן (וכך הוא הקרי והכתיב הוא לבן) כאלו אמר ונתתיך למאכל, כאשר אמרו: והיה לאכול (דברים ל"א י"ז), כי הכתיב ולא קרי איננו ריק אצלם מטעם, אלא שהמעתיקים אותו (את הכתיב) לא היו ברוב המעתיקים הקרי על כן כתבוהו ולא קראוהו.
- י' כגיל כס. כמותכם. בדברי רז"ל (ב"מ כ"ז) שומא מצויה בבן גילי. - וחייבתם את ראשי למלך. שתשימו את ראשי ראוי לברות. ומדברי רז"ל (חוספתא סנהד' א' ד'): תב את החייב, כלומר שהוא ראוי לענש. וחייבי בדבריהם לעמת פטור.
- " ט' ומקצת. המים בה במקום מן, וקצת סמוך מן מקצה בחברת (שמות כ"ז ד').
- " כ' האשפים. החוזים בכוכבים.
- ך ל"ג הרברי. השרים היועצים ומנהיגי המלוכה. וינהג את כל מקנהו (בר' ל"א י"ח) מתרנסו ודבר ית כל ניתוהי.
- ה ז' ארגונא. הוא ארגמן, ויש לו צבע אדום, ובערבי ארגונא, והוא ידוע.
- ח ב' אובל אוליי. אובל פירושו נהר, כמו ועל יובל ישלח שרשיו (ירמ' י"ז ח'): ואולי - שם מקום בכבל.
- י' ג' באחרונה. ר"ל באחרת (לא באחרית).
- " ו' בחמת כחו. שעורו בכח המחוי.
- " ז' ויתמרר אריו. כלומר נבה והתעלה נגדו, ואפשר שיפורש החרה אליו, והוא אצלי יותר ראוי.
- ז' כ"א מועף ביעף. מתעלה למעלה. ר"ל שראהו מתעלה באויר, יכול שיהיה להתעלותו בו לעוף או מפני גובה נופו. ומשקל מועף מהשרש הזה והיית מוצק (איוב י"א ט"ז), ומשקל ביעף - ואדם ביקר (תהי מיט' י"ג).
- " כ"ד. נחתך על עמך. נגור, וכן בלי רז"ל (חולין ק"ח): התיכה של בשר.
- י' כ"ה. רחוב וחרוץ. מלי המשנה (ערוכין ז' ג'): חריץ שבין שתי חצרות, שהבנין בעת ההיא יהיה כולל הרחובות והחריצים מרוב אדם.

- י א. וצבא גדול. פּרשו בו והחמק גדול, מל' מן די הוא צבא (שם ה' יט), ואין רחוק אצלי להיות כמו הלא צבא לאנוש עלי ארץ (איוב ז' א') ויהיה ענינו: ומדתו גדולה כמדת המלכות אשר נזכרו.
- יז. והיך. היא במקום אליף, וענינו: ואיך.
- יח. הרשום ככתב. מדבריו הארמית; ותרשום כתבא (שם ו' ט').
- יט. ואלא לא אחריתו. ר"ל לבניו, וכמוהו; ואחריתם בחרב אהרן (עמוס ט' א'), ואחריתכן כמירות דונה (שם ד' ב').
- י. ומחזיקה בעתים. כלומר בעצות הנכונות והדעות הישרות, עת־יש לה לפעמים ענין של תבונה, כמו: לעות את יעף דבר (ישעי' נ' ד'), שפירושו הוא להסביר, וכן הוא בל' הערב.
- יא. ואלא באפיים. ענינו בכעס.
- יב. וזרעות השטף ישטפו מלפניו. החמק בלשון הזה (ישקפו בנפעל) הנה – השכר והגניפה וכן הוא כאמרו ישברוהו וחילו ישטף (שם י"א כ"ו). ואולם השטף הוא מן גריפה, כלומר החילות החוקות ישחתו לפניהם, וענין, וזרועותי – חילות, כמו וזרועים ממנו יעמדו (שם י"א ל"א). וכבר דמה בו הרעות הגדולות החולות על העם מצר או מִקְבֵר או מוֹלַת זה אמרו: שוט שוטף כי יעבר (ישעי' כ"ח ט"ו).
- יג. ועשה למבצרי מעזים עם אלוה נכר. מבצרי מעוזים רומז אל הבימות והלמ"ד הוא הלמ"ד הכאה אל הפעולים (ליחס הפעול). – עם אלהי נכר. ר"ל עם דת נכריה מרת האל ותורה זרה, מפני שאמר עליו ככר; ולאִלוה מעוים על כנו יכבד (שם י"א ל"ח), אם כן אמרו, אִלוה נכרי הוא הדת הנכריה חדשה עם מה שהחזיק באלהים, כמו שהוא ידוע ממנו; וכמוהו: ימים רבים לישראל ללא אלהי אמת (דהיב ט"ו ג') ר"ל בלא תורת אמת, אבל נפסדה, כמיש: וללא כהן מורה וללא תורה (שם שם).
- יד. במכמני הזה ב. מטמוני הזהב, ודומה לל' הארמית; וארכ לו (דברים י"ט י"א) – ויכמן ליה.
- יז. היא ר. הוא נהר דגלת (Tigris).

עזרא.

- א. לבד על כל התנ"כ. ממה שנקבצו כאן שני משרתים (על כל) ההקשה נותנת שיהיה, מלבד כל התנ"כ בל' יעלי, ותרנמו מלבד כל התנ"כ. והענין ששכניהם שלחו להם מנחה ועזרה אותם בזהב ובכסף ובגדים לצורך עצמם, מלבד מה שהתנדבו בו לבנין הבית, והוא אמרו: וכל סביבותיהם חוקו כיריהם בכלי כסף בזהב לבד על כל התנ"כ, כלומר חוקו כיריהם בדברים האלה מלבד כל התנ"כ, וזה הלשון ממה שנקבצו בו שתי מלות טעם (לכדי, עליל), כי אם היה אומר, לבד כל התנ"כ היה מספיק, והיה הענין לבד רום התנדבות, כאשר נאמר: ובכל יין להרבה (נחמ"י ה' י"ח) וכמוהו: כל חשך טמון לצפוניו (איוב כ' כ"ו), והערב נהנין בלשון ניב

ר' יונה אבן גנאח

המנהג הזה, ואילו היה נאמר ניכ ובמגנות על כל התנדב, בלתי, לבד, היה ניכ מספיק, ויהיה פרושי תוספת על רב התנדבות, והכרו בין שתי המלות הנה, כאשר הכרו בין שתי מלות אלה עוד אחת מהן מספקת. באמרו: מהר בעל חרמון עד לבוא חמת (שהיה מספיק לומר, עד חמתי או, לבוא חמתי, שופטים ג' נ'). ויהיה ענין שיתוקו דבריהם כאלה הדברים תוספת על התנדבם ומעשיהם זה מחוקם יריהם והתנדבם הוא מה שעשו מה שצוה בו כרש, באמרו: וכל הנשאר מכל המקומות אשר הוא גר שם ינשאורו אנשי מקומו בכסף ובוהב עם הנדבה לבית אלהים אשר בירושלם. והכרוו בעמו לחזק את ישראל בדברים האלה עם מה שיתנדבו בו לבית ושישוב מישראל אל ירושלים מי שיעיר האלדים את רוחו לזה, וספר הכתוב שעשו מצותו שתי הכתות ואמרו: ויקומו שתי האבות ליהודה ובנימין והכהנים והלויים לכל העיר האלהים את רוחו לעלות לבנות את בית ד' אשר בירשלם, וזה ספור עשות ישראל מצותו (הראשונה), אבל עשות עמו מצותו (השניה); וכל הנשאר מכל המקומות אשר הוא גר שם ונו', הוא אמרו: וכל סביבותיהם חוקו ביריהם ונו', ובארתי את זה באר המיב בעבור מה שיש בו מן הקושי.

ט' מ ח פ י ס . סכנינים, כי האברה והכריתה יהיה כהם. וכמשנה (מדות ד' ז'): בית החליפות, ששם גונזין הסכנינים, ואמרו לחתלתי השער לרמות אותם בסכנינין; את שבע מחלפות ראשי (שופטים טז' יג).

י' מ ש נ י ס . ריץ שהם שניים לזוכרים לפניהם, והם וכפורי זהב והראוי במאמר שיהיה: וכפורים משנים כסף, והוא קבוץ וכסף משנה (בר' מינ י"ב).

ס"ב, ו לא נמצאו. כלומר ולא נמצא. וכך הוא הנוסח בנחמיה ז' ס"ד.

י' כ מ צ ל ח י ס . שני כלים של נחשת שמקישין בהם זה בזה בשתי ידים ומשמיעים קול; כמיש (מ' תמיד ז' נ); והקיש בן ארזא בצלצל. – ע ל י ד י ד ו י ר . כלומר כאשר צוה הויד.

ד' ו מ ב ה ל י ס אותם לבנות. כלומר ומכהלים אותם מבנות.

כ"ג, וכלי כסף מאה לזכרים. אפניו (שעורו) מאה זכרים.

כ"ז, אדר כוניים. ע' באורו לדהיא כיט ז'.

י' ע מ ד ו ע ל ז א ת . כלומר קיימו.

נחמיה.

ח' א ת ס ת מ ע ל ו א נ י א פ י ק א ת כ ס . שעורו: אם אתם תמעלו אז אני אפיץ אתכם, וכן ודפקום יום אחד (בר' ל"ג י"ג) שעורו: אם ידפקום יום אחד אז ומתו כל הצאן.

י"ב, אני רוכב בה. כלומר עליה.

ט"ז, ואהי שובר בחומה. ענינו הסברא והמחשבה.

ח' ויעזבו ירושלים. ענין החזק והבנין, וכן היעובו להם (שם שם ל"ד) ומה גם עוב תעוב עמו (שמות כ"ג ה') כאלו מעינת המשווי בנין וחזוקי.

ט"ז, ויטלנו, כלומר יקרה אותו, נלקח מן הארמית שאומר כתרנום בצל קורתו (בר' י"ט ח') בטלל שרותי, ואמר עוד (דניאל ד' ט') תחותיהו תטלל חיות ברא, כלומר תשב בצלו.

כ, חרה החזיק, חם לבו והחזיק ובה.

ל"ב, רוכלים, מוכרי בשמים (עי' באורו לשה"ש ג' י').

ל"ז, הכעיסו נגד הבונים, הוא ענין הלעג והבוז.

ל"ח, ותקשר כל החומה, התחבר בנינה ונקשר קצתו בקצתו מבלי פרצה.

י', והרמחים המגנים, שעורו המגנים והרמחים.

י"ז, איש שלחו המים, לא היו מתעסקים בליטה בדבר כמו המשכבות וזולתם רק בשלחים (בחרבות) ובמים לשותות בלבד.

ב', בנינו ובנותינו אנחנו רבים, כת מהם (מעולי הגולה) היה

ישם גדול, והיה להם טפול רב (הרכה, טפלי, ילדים רבים), והיו אומרים

בעת רב חסרונם; אבל אנחנו בנינו רבים לכה ונמכרה קצתם בזון, הוא

אמרם; ונקחה דגן ונאכלה ונחיה, (והמלה, אנחנו באה לנחץ, כלומר להדגשה),

וכמו בנינו ובנותינו אנחנו לנחץ, (כך) אמרו; אשר נשבענו שנינו אנחנו (שיא

כ' מיכ).

ג', אנחנו עורבים, ממשכנין.

ח', כדו בנו, יש בו הסתר (חסר מלה), והשעור; כדו כת בנו.

י"ד, נועדיה הנביאה, ההיא של הנביאה נוספת ור"ל הנביא, והוא

שמעיה בן דליה (שם שם י'), ונקרא נועדיה ע"ש אמרו (נְעַד בית אלהים

(נחמ' ו' י')).

נ', ועדיהם עומדים, הוא במקום, אתם עומדים ר"ל חנני וחנניה, כי

הם היו אשר דבר עמהם בזה, כמיש; ואצוה את חנני אחי ואת חנניה וכו'

(שם ו' ב'), אך זה ממנהגי העברים בלשונם, וכבר זכרתי הרבה הרומה לזה

בספר הרקמה - יג' פ' ה' ד' ל' ת' ו' ת'. דומה לארמית באמרו; ונעל

(שופטים ג' ס"ג) ואנף, וענין יג' פ' ה' ד' ל' ת' ו' ת' - ינעלו הרצות, והענין באמרו

, ואחזי כענין באמרו; אחזי בחבלי בוך (אסתר א' ו'), כלומר שיהיו מוחזקות

וסגורות יפה.

ו', במעל ידיהם, ע"ד בנשאי ידי (תה' יח ב').

י"ח, נאצות, תועבות.

כ"ט, ויהיה בהם, ההיא שבסוף והיה מומרת מין, כי שני השרשים מתערבים.

א', כורתים אמנה, כורתים ברית קיים חזוק.

ל"ג, והעמדנו עלינו מצות, כלומר קבלנו על עצמנו.

כ"ג, ואמנה על המשוררים דבר יום ביומו - ארחת תמיד

בלתי נפסקת.

מ"ג, זבחים גדולים, (זבחים רבים), וזה מהם על דרך הרחבת הלשון,

כי הגדול הוא משער האיכות ופעמים יכנס בשער הכמות, והוא נכון גם

בעני הערב והיונים.

מ"ד, מנאות, עקרו מניות, מן מנה אחת (שיא א' ח'), וכן מלאים (ישעי' מ'

י"א) במקום קָלִים, וכמשנה (תמיד ג' ג') צאו והביאו לי מלה מלשכת המלכים, מ"ז, מקדישים 55 ו"ם. נותנים מעשר, כמיש בנחמיה י' ל"ט.
 י"ב) כ"ט, גאלי הכהונה. האר על משקל קאמי צביה (שהיש ד' ד'), ומשפמו להיות קודם הסמיכה (כלומר בנפרד), גואלים ע"מ ויהיו תואמים (שמות כ"ז כ"ד).

דברי הימים א'

ב י"ז, ואבי עמשא יתר הישמעאלי. על יתר זה נאמר (שיב י"ז כ"ה): ועמשא בן איש ושמו יתרא הישראלי. והיה זה (שקראוהו ישמעאלי) למאורע אם בעבור שדר ביניהם, כאשר יחשו עובר ארום אל גת (שיב ו' י'), והוא מבני מררי (דהיא י"ג י"ג), או לרבר וולת זה.

ג י"ה, תרע"ם. אמרו שהם שוערים, מפני שתרנום שער הרעא, וכאלו אמר שוערים. והערב קוראים לשוער תראעי. ואפשר שיהיו מיוחסים, כאשר נאמר: ומשפחות קרית יערים היחרי והפתי והשלמותי והמשרעי (שם, שם ג"ג).

ד י"ו, ועשית מרעה לבבתי עצבי. כלומר ועשית לבבתי עצבי מרעה. י"ב, ואשתון הוליד. כלומר ואבי אשתון הוליד, כמיש בפסוק הקודם. כ"ב, בעלו למואב. ענינו ישבו במואב, כמו ולארצך בעולה. וארצך תבעל (ישעיה סיב ד'), כלומר מיושבת. - והדברים עתיקים. כלומר הדברים האלה מועתיקים הם, כלומר הם העתיקים המגידים (קבלו מאחרים) וע' באורו למשלי כ"ה א'.

ה מ"ז, ומכיר לקח אשה לחפים ולשפים ושם אחותו מעכה ושם השני צלפחד ותהינה לצלפחד בנות, שער הכתוב; ומכיר לקח נשים מחפים ומשפים ושם אשתו (האחת) מעכה ושם השנית צלפחד וגי'.

ו ל"ג, פטורים. הפשים (בנגוד ל'חייבים). י"ב, נופת שאול. ל' זה פושט בדברי רז"ל.

ז' י"א, ויואב יחיה את שאר העיר - כלומר ירפא. היה מל' רפואה כמו: עד חיותם (יהושע ה' ח'), ול' רפואה נופל על חזוק, כמו ותעל ארוכה למלאכה בידם (דהייב כ"ד י"ג).

ח מ"ז, ויבריהו את כל העמקים למזרח. ר"ל הנלים, מפני שהם חונים בעמקים האלה.

ט כ"ג, עד למחנה גדול. כלומר עד היותו למחנה גדול. י"ב, נפרצה נשלחה. מענין החפשטות ופרצה.

י"ג מ"ז, למבראשונה. צרוף של שלש אותיות השמוש כאלה בראש המלה הוא נפלא.

י"ד כ"ב, וכנניהו שר הצוים במשא יסר במשא כי מבין הוא. ענינו שר בנבואה, כלומר בתורה, רוצה לומר שהוא חכם בענינהו, ויסר זה, אע"פ שנכתב בסמ"ך הוא כמו שרים ישרו (משלי ח' מ"ז), וענין לנצח על מלאכת בית ה' (דהיא כ"ג ד') וענין, יסר במשא אחר, והוא ענין השררה.

טז מן כ"ז. מִקְרָבָם. נגור מן הארמית וכרבלתהון (דניאל ג' כ"א).
טז מ"ב. ועמהם הימן וידותון הצצרות ומצלתים למשמיעים
 וכ"י שיר האלהים. רוצה לומר למשמיעים בכלי שיר האלהים
 ורוצה באמרו; וכ"י שיר האלהים החצוצרות והמצלתים. והשעור ועם הימן
 וידותון חצוצרות ומצלתים למשמיעים בכלי שיר האלהים, כלומר בחצוצרות
 ובמצלתים, כמיש; משמיעים בכלי וכנורות. ועוד ואסף במצלתים משמיע
 והשעור; ואסף משמיע במצלתים. ונאמר וארבעת אלפים מהללים לה' בכלים
 אשר עשיתי להלל.

יז י"ג. ואהיה מאהל אלהים. ר"ל ואהיה מתהלך מאהל אלהים.
יז י"ד. כרתיו ופלתיו. שמות עמים, ע' באורו לשיא ל' י"ד.
יז י"ה. עד המפשה. הוא מקום הערוה, כי הוא תכלית כלי הצעד.
יז י"ו. הרפאים. כלומר מבני הרפה (שיב כ"א י"ח).
יז י"ז. עד לעולם. (וכן כ"ח ו'). אפשר היה לו לומר, לעולם (כלי ער')
 כמו בשיב ו' כיט ועוד בהרבה מקומות; ואפשר היה לו לומר, עד עולם
 (כמו בשיב ו' ט"ז וכרד"ב ו' ט"ז), אלא שהעברים נוהגים לעמים להבר
 שני משרתים בענין אחד. וע"י באורו לשופטים ג' ג'.
יז י"ח. בית האספים. וכן ולאספים פנים שנים (שם כ"ז ו') - שומר
 שוערים, משמר באספי השערים. כלומר שהיו שוקדים על השערים
 (אספים מלשון, סף' בתוספת אל"ף).

יח א'. סריסים. כאן פירושו נכבדים, נסיכים, ע' באורו לירמי' ל"ד י"ט.
יח ב'. לזהב במשקל הזהב. לזהב האחרון פרושו למלאכת הזהב.
יח ג'. ולתבנית המרכבה הכרוכים זהב לפרשים. שעור
 זהב לכרוכים, והעמידו התאר במקום המתואר. אבל אמרו הכרוכים הוא
 תמורת מאמרו המרכבה (ר"ל כרוכים הוא הפוך רכובים, רכב אלהים).
יח ד'. כל מלאכות התבנית. כאן תבנית אין פירושה כמו תבנית
 האולם (שם כ"ח י"א), רק מענין הבנין, כי הרביר הנכון הוא שיאמר; כל
 מלאכות הבנין, לא שיאמר כל מלאכות התכונה והצורה, כי המלאכות הן
 הצורות והתכונות, וא"ל היה פירוש התבנית הזה תאר ותכונה היה הענין
 כל מלאכות המלאכות או כל תכונות התכונה, וזה שנוי.

יח ה'. ואבני שיש. בערכי רכאם.
יח ו'. ואדרכנים רכב. יתכן שהאל"ף נוספת והראיה ע"י שהיא נופלת
 בדרכמונים (עורא ב' ס"ט), ופרושם דינרין, כמשנה דרכונות, כאמרם (שקלים
 ב' א') מצרפין שקלים דרכונות מפני משוי הדרך.
יח ז'. כל המון. ענינו אשר לו זכר גדול ושמע עצום מרכבו.

דברי הימים ב'.

- א. ד. בהכין לו רויד. שעורו: ארון האלהים העלה דוד מקרית יערים ויניחהו כאשר הכין לו, כלומר במקום אשר הכין לו.
- י. ג. ב. ה. כלומר מן הבמה. והרבה כאלה.
- ח. ג. ד. ו. ה. פ. א. כלומר ונפלא. ויתכן להיות במקום ופלא האר.
- ט. ח. ט. מ. כ. ת. שם ע"מ משור ומכול ומעון. ר"ל חטים טהונות, כלומר - קמה.
- י. ט. ו. ר. פ. ס. ד. ו. ת. קורות דבקות זו בזה, רוכבין עליהן כים, ועליהן נאמר: דוברות כים (מ"א ה' כ"ג) וכתלמוד ארץ ישראל (בירושלמי ברכות ח' עמוד ג'): הוא אסכריא, הוא רפסוד.
- ג. ו. א. ה. ה. ו. ס. ד. ש. ל. מ. ה. ל. ב. נ. ו. ת. א. ת. ב. י. ת. ה. א. ל. ה. י. מ. פ. ר. ו. ש. מ. ש. מ. מה שנלקחה בו עצה עם שלמה ומה שדבר עמו בסוד, ר"ל הסוד שמסר לו דוד, כמ"ש: ויתן דוד ל שלמה בנו את תכנית האולם וכו' (דה"א כ"ח י"א).
- י. ז. צ. ע. צ. י. מ. פ. ר. ש. ו. כ. מ. ע. ש. ח. ר. ש. כ. ר. ט.
- ט. ו. ה. צ. פ. ת. א. ש. ר. ע. ל. ר. א. ש. ו. ר"ל והכותרת אשר על ראשו, כאשר הוא מכואר בנוסחא האחרת (מ"א ז' י"ט), אלא שברור ענין צפת צנצנת, והיתה הכותרת על מצאכת הצנצנת, והיתה למעלה מן הג'לה, מפני שהיה על ראש כל עמוד ג'לה, והיא קערה וכותרת והיא הנקראת צפת, כאשר נאמר: וגלות והכותרות על ראש העמודים (דה"ב ד' י"ב). והפרוש הזה בצפת וכואר הענין הוא לראש הישיבה הפיתומי ז"ל.
- ד. ט. ו. נ. ח. ש. ת. מ. ר. ו. ק. ענינו העכרת החלודה, כמו מריטה. למען היה לה ברק מורטה (יחז' כ"א ט"ז).
- י. כ. י. א. מ. כ. ל. ו. ת. ז. ה. ב. ר"ל כלי זהב ועקרו מכליות.
- ט. י. ע. צ. י. א. ל. נ. ו. מ. י. מ. פ. ר. ש. ו. מ. ל. ה. ז. ו. כ. ל. ה. ע. ר. ב. מ. ר. נ. א. נ. (ובלע"ז קוב"ל), והוא צמח צומח בים בהרים אשר תחת המים ונדע כאבן האילני, מפני שהוא עץ מתאבן אחר הוצאתו מן המים, ויש מי שפרש בו בקם כערבי, והוא בלע"ז ברזיל. ואני אומר שהוא ממיני ארזים, מביא ראיה ע"ז מאמרו: ושלח לי עצי ארזים ברושים ואלנומים מהלכנון (דה"ב ב' ז'), והלכנון אינו מצמיח מרנאן ולא בקם. ואמרו על האלנומים: ולא נראה כהם מלפנים בארץ יהודה (שם ט' י"א). ואמר עליהם ניב בנוסחא האחרת (מ"א י' י"ב): לא בא עצי אלנומים ולא נראה עד היום הזה. ואיננו כי אם ספור הפלגת השיבותם, ר"ל שהיו האלנומים שהובאו מאופיר טובים וחשובים מאשר הובאו מהלכנון ודע כי אלנומים ואלמונים אחד הם, כמו כבש וכשב, שמהלך ושלמה.
- י. י. א. מ. ס. ל. ו. ת. ל. ב. י. ת. ה'. בלי הערב קוראין לקורות התקרה סמך ומסער. ומוזה הענין מסלות בלבבם (תה' פ"ד ו'), כלומר חוק כשתון.
- י. י. ח. כ. כ. ש. ב. ז. ה. כ. ל. כ. ס. א. מ"ל המשנה (ובתים ה' ג'): עזה לכבש. ואין רחוק אצלי שיהיה מ"ל התרגום במחשוקיהם (שמות כ"ז י') - וכבושיהן.

- ובמחשקים כסף (שם כ"ז י"ז) - מכבשין, והענין שדיה הכסא מחושק בזהב ומוזין בו, כאלו אמרו: וחשק בזהב לכסא, ובוה אני בזהר.
- ט** כיה, אַרְיֹת סוֹסִים. הם האבוסים, וכן תרגם יונתן; וחמור אכוס בעליו (ישעי' א' ג') - אוריא דמריה (וע' לקמן ל"ב כ"ח).
- י** ה', עוֹד שְׁלֹשֶׁת יָמִים. כלומר לכו עוד שלשת ימים, כמיש בנוסחא הראשונה (מ"א י"ב ה').
- יג** ז', נַעַר וְרֵךְ לְבָב. על הפתי אומרים נער, אעיפ שהוא גדול בשנים (וע' ש"ב י"ח י"ב); לנער לאבשלום).
- יד** י', וְאֶנְחֵנוּ ה' אֱלֹהֵינוּ וְלֹא עֲזַבְנוּהוּ. שעורו: ואנחנו עבדנו ה' אלהינו ונר.
- יז** ו', כִּי דִרְשָׁנוּ ה' אֱלֹהֵינוּ דִרְשָׁנוּ וַיִּנַּח לָנוּ. דרשנו השני אין לו מעם.
- יח** י"ד. זָנִים מֵרַקְחִים. תרגום למינהו (בר' א' י"ב) לזונה, וכן: וכל זני זמרא (דניאל ב' ל"ב). וכאלו רצה לומר באמרו זונים - ומינים מרקחים.
- כב** ו', כִּי הִמְכִּים. כמו מן המכות (וכן במלכים ב' ח' כ"ט), כאשר קבצו, שנהי על שנים' בלשון הזכר.
- כג** י', וְתִקַּם וְתִדְבַר אֶת זֵרַע הַמַּמְלָכָה. בערכי דבר - אבר, ובמלכים א' (י"א א') ותאבר.
- כד** י"ג. וּמִוֹדִיעִים לַהֵלֵל. ומרימים קולם להלל.
- כו** ח'. הַחֲזִיק עַד לַמַּעֲלָה. כלומר התחזק מאד, וזהו כמו בבנין הקל (פעל עומד), כמו ויהי כי חזק ישראל (שופטים א' כ"ח).
- כז** ט"ו. וַיַּעַשׂ בִּירוּשָׁלַיִם חֲשֹׁבוֹנוֹת. מעשה חושב, מעשה אמן חכם חרש וחושב.
- כח** י"א. אֵלֹהֵי שָׁלוֹם (מל' שלו כל בוגדי בנר, ירמ' י"ב א'). והענין אל תנוחו ואל תשקטו; והוא מורו אותם לבוא בכרית ה' ועבודתו ולטהר את המקדש וכו'.
- כט** ג'. לֹא הִתְקַדְּשׁוּ לַמִּדְיָה. ר"ל כרי המספיק והשעור ועקרו למן ד', והבליעו הגוין ופתחו המים, כאשר עשו ככי למכראשונה (דהייא ט"ז י"ג) אשר עקרו למן בראשונה.
- ל"א** י"ג. כַּמֶּקֶד יִחֲזִקֶיהוּ הַמֶּלֶךְ. כלומר בסוד הפקידים.
- ל"ב** כ"ה. וְאֲרוֹת לְכַל כְּהֵמָה וּבְהֵמָה וְעִדְרִים לְאֲרוֹת. אָרוֹת, אָרוֹת וְאָרְיֹת (דהיב ט' כ"ה) - הכל ענין אחר.
- ל"ג** ז'. לַעֲיָלוֹם. כלומר לעולם.
- ל"ד** י"א. וַיִּלְכְּדוּ אֶת מִנְשֵׁה כַחֲתִים. ע' באורו לשיא י"ג ו'.
- ל"ה** ו'. וּבְעָרֵי מִנְשֵׁה וְגו' כְּחַרְבוֹתֵיהֶם סָבִיב. יש כאן הסתר וכאלו אמר נתצו בחרבותם. והחרבות כאן הן כלי של ברזל שהורסין בו את הבנין, וכן יתן בחרבותיו (יחזק' כ"ז ט').
- ל"ו** י"א. אֲבָנֵי מַחְצָב וְעֲצִים לְמַחְבְּרוֹת. פרושו למקובצות, כלומר המקומות שהיו נקבצים בהם לעבודה וללמוד. ועל מקומות האלה אמר:

ולקרות את הבתים אשר השחיתו מלכי יהודה (שם שם), וכמוהו עוד; וברז' לרוב למסמרים לדלתות השערים ולמחברות הכין דוד (דהיא כיב ב').

לָהּ נִי. תנו. כאן פירושו הסתירו.

כִּיא. לֵא עֵלֶיךָ אַתָּה הַיּוֹם. רִל אַתָּה בֵּאת או עֵלֶיךָ הַיּוֹם (ורב יוסף תרגם סליקית). - אֵל בֵּית מֵלַח מֵתִי - רִל אֵל מְקוֹם מֵלַח מֵתִי. ואמר הערב בכמו זה בית המלחמה.

לָן טִי. מֵלַעֲי בִי. כמו ויהיו משחיקים עליהם ומלעינים בהם (שם ל' י'), ותרגום כמתעתע (ברי' כ"ז י"ב) כמתלעב.

תקוני שגיאות והוספות.

ע' 16 שורה 6 מלמטה במקום, ע' דבש' צ"ל: עץ הבשם.

• 83 שורה 13 מלמעלה. במקום ו' ל' צ"ל ו' ל'.

• 70 לבאור ח' ד' צריך להוסיף; והטעם באם ישוב ולא ישוב - הישוב

דברי מעשות רצוני וחפצי כם ולא יעשה ולא יתמיד מה שחשכתי עליהם? והטוב כאמרו, היפלו (אותו) הטעם (כמו) כאמרו: לא נפל דבר אחד מכל הדבר הטוב (יהושע כ"א מ"ג).

ע' 118 שורה 5 למעלה, ולבעלי המסרת' וכו' הדברים האלה עד סוף

שורה 6 נשתרכבו הנה מבאורו לחד' קיני ב' על המלה, לנאיונים, ועין אמר ר' יונה; ולבעלי המסרת דרך אחרת כזה, באמרם כתיב מלה חדא וקרי תרתני.

ע' 128 שורה 15 מלמטה: אלי - צ"ל: אלו.

• • 14 מלמטה: לי - צ"ל: לו.

ע' 139 • 5 מלמעלה: כי - צ"ל: מי.